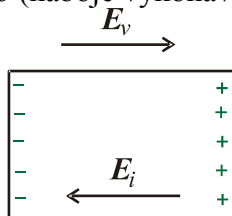

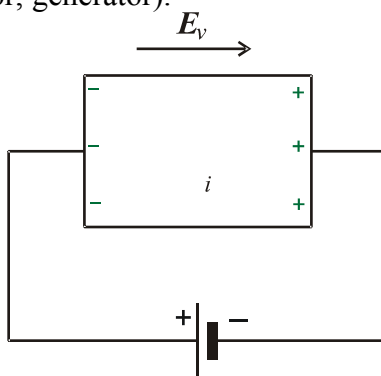
Stejnoseměrný proud I

Dosud jsme se při studiu elektrického pole zabývali **elektrostatikou**, která studuje elektrické náboje v klidu. V dalších kapitolách budeme studovat pohybující se náboje – elektrický proud. Při diskusi o elektrickém poli ve vodiči bylo dokázáno, že vložíme-li vodič do vnějšího elektrického pole (obr. 9.1), ve vodiči se indukují náboje, které vytvoří indukované elektrické pole stejně velké a opačně orientované. Výsledná intenzita ve vodiči je nulová a náboje nevykonávají žádný usměrněný pohyb (náboje vykonávají pouze náhodný tepelný pohyb).

Obr. 9.1: Elektrické pole ve vodiči je nulové

Nemají-li se ve vodiči indukovat náboje, připojme na protilehlé strany přístroje zařízení (obr. 9.2), které bude z levé strany vodiče odebírat záporný náboj (nebo přidávat kladný, který se s indukovaným záporným vyruší) a přidávat ho na pravou stranu (kde se vyruší s indukovaným kladným nábojem). Takovému zařízení říkáme **zdroj elektrického napětí** (může to být baterie, akumulátor, generátor).

Obr. 9.2: Vodič připojený ke zdroji elektrického napětí

Zdroj na svých svorkách udržuje konstantní potenciálový rozdíl – napětí. Zdroj značíme dvěma rovnoběžnými úsečkami (obr. 9.2), kde kratší široká značí záporný pól a delší tenká kladný pól zdroje.

Elektrický proud

V obvodu na obrázku 9.2 udržuje zdroj ve vodiči konstantní elektrické pole. Volné náboje se v tomto elektrickém poli pohybují. To znamená, že libovolným průřezem vodiče prochází elektrický náboj. Takový pohyb náboje se nazývá elektrický proud.

Elektrický proud je skalární veličina, která vyjadřuje množství náboje prošlého průřezem vodiče za jednotku času.

$$I = \frac{dQ}{dt} \quad (9.1)$$

Jednotkou elektrického proudu je ampér – značka A. Ampér je základní jednotkou SI.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem
a státním rozpočtem České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

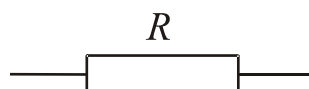
Směr elektrického proudu definujeme jako směr pohybu kladného náboje. Ve skutečnosti jsou v kovech za vedení proudu zodpovědné záporné elektrony a směr proudu je docela nelogicky opačný než směr pohybu elektronů. Je to důsledkem toho, jak nešťastně Benjamin Franklin (1706-1790) definoval náboje skleněné a ebonitové tyče (že existují elektrony bylo zjištěno až sto let po jeho smrti, tak se na něj nemůžeme zlobit).

Připojíme-li stejný zdroj k různým vodičům, naměříme různý proud, protože každý vodič vede proud jinak dobře. Veličinou charakterizující, jaký odpor klade vodič elektrickému proudu, nazýváme **elektrický odpor** nebo také rezistance. Odpor je definován vztahem

$$R = \frac{U}{I}. \quad (9.2)$$

Jednotkou elektrického odporu je ohm – značka Ω .

Součástka, která má elektrický odpor, se nazývá **rezistor** a schematicky se zakresluje podle obr. 9.3.

Obr. 9.3: Rezistor

Převrácenou hodnotou odporu je **vodivost** $G = 1/R$. Jednotkou vodivosti je siemens – značka $S = \Omega^{-1}$.

Odpor je vlastností součástky a závisí jednak na materiálu, ze kterého je vyrobena, jednak na jejích rozměrech.

$$R = \rho \frac{l}{S}, \quad (9.3)$$

kde ρ je materiálová charakteristika, která se nazývá **rezistivita**, l je délka vodiče a S plocha jeho průřezu.

V názvosloví této části fyziky je docela zmatek. Pro odpor se můžeme setkat s označením rezistance, rezistor se často nazývá odpor, a místo rezistivita se můžeme setkat s názvy měrný odpor nebo specifický odpor. My se přidržujeme názvosloví, které použili překladatelé učebnice Halliday et al. – Fyzika.

Ohmův zákon

Vztah (9.2) definuje elektrický odpor, ale neříká nic o tom, jestli odpor závisí na napětí, které je na rezistor přivedeno. Ohmův zákon klade další omezení na (9.2).

Ohmův zákon

Napětí ve vodiči je přímo úměrné procházejícímu proudu.

$$U = RI. \quad (9.4)$$

Ohmův zákon platí jen pro některé materiály, neplatí například pro proud tekoucí v kapalinách nebo plynech. Materiálům, které se řídí Ohmovým zákonem, říkáme **ohmické**. Ohmické jsou pevné látky, zejména kovy. Přísně vzato Ohmův zákon neplatí ani pro kovy, protože se zvyšujícím se proudem se zvyšuje teplota materiálu a s rostoucí teplotou rezistivita kovu roste.

Ohmův zákon v integrálním tvaru

Tak, jak je Ohmův zákon zapsán (9.4), se nazývá **Ohmův zákon v integrálním tvaru**. Pojem integrální by se možná dal přeložit jako celkový – tím je míněno, že celkové napětí na rezistoru je dáno součinem celkového jeho odporu a celkového proudu, který jím protéká. Bez

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem
a státním rozpočtem České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

ohledu na to, že rezistor může mít v různých místech různou rezistivitu a různými místy tak teče různý proud a je na nich různé napětí.

Ohmův zákon v diferenciálním tvaru

V předchozí kapitole jsme řekli, že vztah (9.4) platí pro vodič jako celek. Ohmův zákon v diferenciálním tvaru se zabývá napětím a proudem v určitém místě vodiče. Proud, který teče určitým místem vodiče, lze charakterizovat **hustotou proudu j** :

$$j = \Delta I / \Delta S = dI / dS. \quad (9.5)$$

V mikroskopickém pohledu lze přiřadit nábojům v daném místě vodiče směr pohybu. Směr vektoru j definujeme jako směr pohybu kladných nábojů.

Uvažujme v mikroskopickém pohledu, na čem závisí náboj, který projde za jednotku času průřezem vodiče. Náboj dQ , který projde průřezem vodiče je úměrný rychlosti v se kterou se nositelé náboje (většinou elektrony) pohybují, počtu nositelů náboje v jednotce objemu vodiče n , náboji jednoho nositele (většinou náboj elektronu) e , plochou průřezu vodiče S a dobou po kterou pohyb nábojů sledujeme dt :

$$dQ = v \cdot S \cdot n \cdot e \cdot dt .$$

$$I = dQ/dt = v \cdot S \cdot n \cdot e .$$

Rovnici vydělíme plochou průřezu vodiče S a zapíšeme vektorově s tím, že hustota proudu má stejný směr jako rychlost:

$$j = n \cdot e \cdot v. \quad (9.6)$$

Počet nositelů náboje v jednotce objemu i náboj jednoho nositele jsou konstanty. Zbývá určit střední rychlost nositelů. Nositelé náboje o hmotnosti m jsou urychlovány elektrickým polem o intenzitě E , které na ně působí silou $F = eE$ a uděluje jim zrychlení $a = F/m = eE/m$. Nositelé se při svém pohybu srážejí s ostatními nositeli a atomy krystalové mřížky. Označíme-li střední dobu mezi srážkami τ , střední rychlost bude $v = at = eE\tau/m$. Tuto rychlost nyní dosadíme do (9.6):

$$j = \frac{ne^2\tau}{m} E . \quad (9.7)$$

Dosadíme-li do Ohmova zákona (9.4) za odpor (9.3)

$$U = RI = \rho \frac{l}{S} I$$

a uvědomíme si, že $j = I/S$ a $E = U/l$, lze Ohmův zákon napsat jako

$$j = \frac{1}{\rho} E . \quad (9.8)$$

To je **Ohmův zákon v diferenciálním tvaru**. Srovnáním s (9.7)

$$\frac{1}{\rho} = \frac{ne^2\tau}{m} . \quad (9.9)$$

Podarilo se nám navíc najít vztah mezi makroskopickou veličinou ρ a mikroskopickými veličinami n , e , t a m .

Spojování rezistorů

Mějme dva rezistory o odporech R_1 a R_2 . Budeme se zabývat otázkou, jaký odpor bude mít tato dvojice při různých způsobech zapojení.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem
a státním rozpočtem České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Sériové zapojení

Zapojení součástek podle obr. 9.4 nazýváme sériové nebo také za sebou. Při tomto zapojení se napětí přivedené na soustavu rozdělí mezi jednotlivé součástky, platí

$$U = U_1 + U_2. \quad (9.10)$$

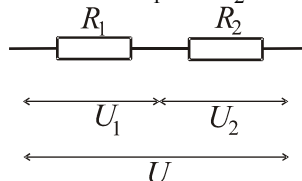
Proud, který teče rezistorem R_1 , musí téct i rezistorem R_2

$$I = I_1 = I_2. \quad (9.11)$$

Do (9.10) dosadíme za napětí (9.4) $U = R \cdot I$

$$RI = R_1I_1 + R_2I_2,$$

s uvážením (9.11) pak

$$R = R_1 + R_2. \quad (9.12)$$

Obr. 9.4: Sériové zapojení rezistorů

Paralelní zapojení

Zapojení součástek podle obr. 9.5 nazýváme paralelní nebo také vedle sebe. Při tomto zapojení se proud přivedený na soustavu rozdělí mezi jednotlivé součástky, platí

$$I = I_1 + I_2. \quad (9.13)$$

Napětí na obou rezistorech je stejné

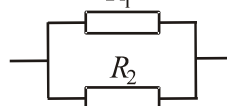
$$U = U_1 = U_2. \quad (9.14)$$

Vyjádríme z (9.4) proud $I = U/R$ a dosadíme do (9.13)

$$\frac{U}{R} = \frac{U_1}{R_1} + \frac{U_2}{R_2}. \quad (9.15)$$

s uvážením (9.14) pak

$$\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}. \quad (9.16)$$

Obr. 9.5: Paralelní zapojení rezistorů

Elektrické měřicí přístroje

Elektrické měřicí přístroje slouží k měření fyzikálních veličin v elektrických obvodech.

Galvanometr

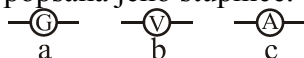
Základním měřicím přístrojem je galvanometr, který se schematicky značí podle obr. 9.6a. Galvanometr byl konstruován jako cívka protékaná proudem v magnetickém poli. Galvanometr je velmi citlivý ampérmetr, jehož základními charakteristikami jsou maximální proud I_{max} (proud, při kterém ručička ukáže maximální výchylku) a vnitřní odpor R_G (v podstatě odpor cívky). V současné době byly ručičkové přístroje nahrazeny digitálními,

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem
a státním rozpočtem České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

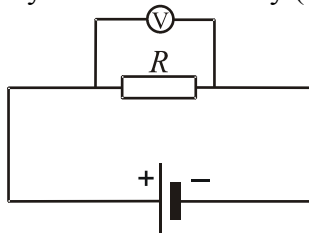
jejichž základem je AD (analogově-digitální) převodník. Základními charakteristikami jsou maximální napětí U_{max} a vnitřní odpor R_G . Mezi starým a novým principem měření ale není rozpor, protože i galvanometru můžeme přiřadit maximální napětí $U_{max} = R_G I_{max}$ a naopak převodníku maximální proud. Lze tedy napsat, že galvanometr je citlivý ampérmetr nebo voltmetr v závislosti na tom, jak je popsána jeho stupnice.

Obr. 9.6: Značka galvanometru (a), voltmetru (b) a ampérmetru (c)

Voltmetr

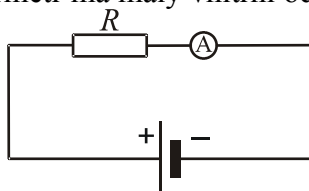
Voltmetr je přístroj sloužící k měření elektrických napětí, schematicky se značí podle obr. 9.6b. Voltmetr se zapojuje do obvodu paralelně k součástce, na níž měříme napětí (obr. 9.7) (při paralelním zapojení je na voltmetru a součástce stejné napětí). Ideální voltmetr má nekonečně velký vnitřní odpor, reálný voltmetr má velký (ale konečný) vnitřní odpor.

Obr. 9.7: Zapojení voltmetru do obvodu

Ampérmetr

Ampérmetr je přístroj sloužící k měření elektrických proudů, schematicky se značí podle obr. 9.6c. Ampérmetr se zapojuje do obvodu sériově se součástkou, jejíž proud měříme (obr. 9.8) (při sériovém zapojení teče součástkou a ampérmetrem stejný proud). Ideální ampérmetr má nulový vnitřní odpor, reálný ampérmetr má malý vnitřní odpor.

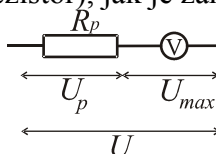

Obr. 9.8: Zapojení ampérmetru do obvodu

Změna rozsahu elektrických měřicích přístrojů

Voltmetr

Předpokládejme, že máme voltmetr (nebo galvanometr) s rozsahem do $U_{max} = 10$ V a vnitřním odporem $R_V = 100 \Omega$. Je třeba měřit napětí do $U = 1000$ V. Kdybychom tento voltmetr připojili přímo na 1000 V, poškodil by se. Je třeba zapojit voltmetr tak, aby na něm při napětí 1000 V bylo jen 10 V. Napětí se rozdělí, jsou-li součástky zapojeny sériově. Zapojme tedy před voltmetr rezistor R_p (předřadný rezistor), jak je zakresleno na obr. 9.9.

Obr. 9.9: Změna rozsahu voltmetru

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

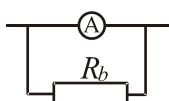
Napětí U se rozdělí na U_p a U_{max} . Přitom oběma součástkami teče stejný proud $I = U_{max} / R_V$. Předřadný rezistor musí mít takový odpor, aby na něm při proudu I bylo napětí $U_p = U - U_{max}$.

$$R_p = \frac{U_p}{I} = \frac{U - U_{max}}{\frac{U_{max}}{R_V}} = R_V \frac{U - U_{max}}{U_{max}} \quad (9.17)$$

Dosadíme-li číselně, $R_p = 9900 \Omega$.

Ampérmetr

Předpokládejme, že máme ampérmetr (nebo galvanometr) s rozsahem do $I_{max} = 0,001 \text{ A}$ a vnitřním odporem $R_A = 10 \Omega$. Je třeba měřit proud do $I = 10 \text{ A}$. Proud 10 A nemůžeme do ampérmetru pustit. Ampérmetr se musí zapojit tak, aby při proudu 10 A ampérmetrem teklo jen $0,001 \text{ A}$. Proud je nutno rozdělit. Proud se rozdělí, jsou-li součástky zapojeny paralelně (obr 9.10).

Obr. 9.10: Změna rozsahu ampérmetru

Připojíme proto paralelně k ampérmetru rezistor R_b , nazývaný bočník a necháme jím téct přebytek proudu. Napětí na obou součástkách je stejné. Na ampérmetru s odporem R_A , kterým teče proud I_{max} , je napětí $U = R_A I_{max}$. Bočníkem musí při napětí U téct proud $I_b = I - I_{max}$.

$$R_b = \frac{U}{I_b} = \frac{R_A I_{max}}{I - I_{max}} \quad (9.18)$$

Po dosazení $R_b = 0,001 \Omega$.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem
a státním rozpočtem České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ